

գյուղի և քաղաքի աշխատավոր բնակչությանը, Հարկահանությունն ու նյութական բարիքների կողոպուտը իրագործվում էր զինվորական մարմինների ձեռքով և ուղեկցվում բիրտ ուժի գործադրությամբ:

Պետական-վարչական պաշտոնները վերափոխված էին և պարսկական պաշտոնյաներին փոխարինելու էին եկել թուրք պաշտոնյաները, երկրում հաստատելով օսմանյան վարչասիստեմը:

Այս ընթացքում, սակայն, հողային հարաբերությունների մեջ էական փոփոխություններ տեղի չունեցան: Պետական կամ «գիվանի» հողերը գտնվում էին «միրի» պաշտոնյաների անմիջական տնօրինության տակ: Մուլքային սեփականությունները պահպանվում էին նույնությամբ, եթե դրանց տերերը չէին հակադրվել նոր իշխանությանը: Դրանից զատ, թուրքական իշխանությունները դաժան դատաստան էին տեսնում ըմբոստ գյուղացիների և գյուղական համայնքների հետ, որոնք փորձում էին օգտվել խառը դրությունից և հրաժարվում էին կալվածատիրոջը ռենտա վճարել¹⁰⁰:

Մուլքանական հրովարտակներով և տեղական փաշաների հրամանագրերով հաստատվում և պաշտպանվում էին էջմիածնի կալվածատիրական իրավունքները: Յուրաքանչյուր շրջանի հարկացուցակում առանձին թվարկված էին վակֆային կալվածները, նշված էր նաև, թե գյուղացիները բերքի որ տոկոսը պետք է տան վանքին¹⁰¹:

Հաստատելով հայ եկեղեցական իշխանությունների իրավունքները և հարկային արտոնություններ շնորհելով բարձրաստիճան հոգևորականությանը, ինչպես նաև առանձին դեպքերում փորձելով սիրաշահել հայ առևտրական դասի ներկայացուցիչներին, թուրքական իշխանությունները ձգտում էին նրանց միջոցով հնազանդ պահել նվաճված նահանգների աշխատավոր բնակչությանը, որն անհոմն ատելությամբ և ցասումով էր լցված թուրքական գիշատիչ ռազմակալության հանդեպ:

8. ԻՐԱՆԻ ՀԶՈՐԱՑՈՒՄԸ ՆԱԴԻՐԿՈՒԼԻ ԽԱՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՎ ՀԱՅ ՄԵԼԻՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԻՐՔԵՐԻ ԱՄՐԱՊԵՏՈՒՄԸ

Աֆղանների տիրապետությունը Իրանում կայուն քաղաքական և տնտեսական հիմքեր չունեի: Միր-Մահմուդի և նրա հորեղբորորդու՝ Աշրաֆի ժամանակ (1722—1729) սեֆյաններից հետո անիշխանության մատնված երկրամասերը ենթակա էին ամենասանձարձակ ահաբեկման և հարստահարության: Աֆղանական զինված ջոկատները շրջում էին նահանգից-նահանգ և հարկահանության անվան տակ կողոպտում բնակչությանն ու սարսափելի բռնություններ գործում:

Ինչպես թուրքերի կողմից նվաճված Արևելյան Հայաստանում և Ադրբեջանում չէին դադարում զանգվածային ապստամբությունները օտար ռազմակալության հանդեպ, այնպես էլ Իրանի կենտրոնական և արևելյան շրջաններ-

¹⁰⁰ Մատենադարան, Կաթ. դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 301, 302, հմմտ. «Ջամբո», էջ 250:

¹⁰¹ Հ. Փափաղյան, Վաղարշապատ գյուղի 1725 և 1728 թթ. թուրքական հարկացուցակները, «Բանբեր մատենադարանի», № 5, էջ 453, տե՛ս նաև Մատենադարան, Կաթ. դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 316, 320, 332, հմմտ. «Ջամբո», էջ 249—250:

յում՝ Քիրմանում, Խորասանում, Մազանդարանում և այլուր, գնալով ավելի ու ավելի էր յորրոքվում աղատագրական պայքարն ընդդեմ աֆղանական բռնակալության:

Աֆղան նվաճողների գրությունը ավելի ծանրացավ հատկապես Աշրաֆի օրոք, որը կարճ ժամանակամիջոցում պարտավորված էր ճակատել մի կողմից շահ Թահմազ II-ի և Աստարաբադի Ֆաթհ-Ալի խան Կաջարի և մյուս կողմից Գիլանում հաստատված ռուսական զորքերի ու Իրան ներխուժած թուրքական ուժերի դեմ: Բուանների դեմ մղած կռիվներում Աշրաֆը ծանր պարտություն կրեց, իսկ մի քանի անհաջող ընդհարումներից հետո, 1727 թ. հոկտեմբեր ամսին կնքված պայմանագրով նա ստիպված եղավ ճանաչել թուրքերի տիրապետությունը Արևելյան Հայաստանի, Ադրբեջանի, Քուրդիստանի, Խուզիստանի և Կենտրոնական Իրանի մի քանի նահանգների վրա: Այս բանը վճռական նշանակություն ունեցավ և նոր թափ հաղորդեց արևելյան նահանգներում ծավալված ազատագրական շարժմանը:

Հանդես գալով Խորասանում և գլխավորելով այնտեղ հաստատված Կըզըլբաշ ցեղերի ու քրդական մի քանի ցեղային միավորումների ապստամբական ելույթները, ինչպես նաև կարճ ժամանակում մի քանի վճռական հաղթանակներ տանելուց հետո, մեծ համբավ վաստակեց Աֆշար ցեղի Կըրկու ցեղախմբի նախկին շարքային ռազմիկ Նադիրկուլի խանը: Շահ Թահմազ II-ը, որը երկրի արևմտյան նահանգներում պայքար էր ծավալել թուրքական ուժերի դեմ, սիրով ընդունեց Նադիրկուլու ծառայությունը՝ վերանվանելով նրան Թահմազկուլի խան:

1729 թ. սեպտեմբերի վերջերին Մեհմանդուստ գետի հովտում և նույն թվականի նոյեմբերի 13-ին մայրաքաղաք Սպահանից 60 կիլոմետր հեռու գտնվող Մուրշիխորթ գյուղի մոտ գլխավոր ջախջախելով Միր-Մահմուդի աֆղանական զորքերին, Թահմազկուլի խանը հաղթական մուտք գործեց Սպահան, որից անմիջապես հետո շահ Թահմազ II-ը վերադարձավ մայրաքաղաք ու բազմեց հոր գահի վրա:

Մի պահ թվում էր, թե կարճատև ընդհատումից հետո նորից վերահաստատվեց Սեֆյան հարստության իշխանությունը, մնում էր միայն շարունակել և հաղթական ավարտին հասցնել թուրք-աֆղանական ռազմական դեմ երկրում ծավալված համաժողովրդական պայքարը: Սակայն, երբ Նադիրկուլին հաջողությամբ գլխավորում էր աֆղանների և ուզբեկների դեմ մղվող կռիվները՝ մեկը մյուսի ետևից ազատագրելով երկրի արևելյան նահանգների քաղաքներն ու գյուղերը, շահ Թահմազը, հակառակ Նադիրկուլու բազմիցս նախազգուշացումներին՝ խուսափել երկու ճակատով մարտեր մղելուց, ռազմական անհաջողություններ կրեց արևմուտքում և ստիպված եղավ ստորագրել թուրքերի կողմից առաջարկվող հաշտության պայմանագիրը, ըստ որի ամբողջ Անդրկովկասը անցնում էր թուրքերի տիրապետության տակ:

Օգտագործելով շահ Թահմազի անհաջողությունները և կնքված ստորագուցիչ պայմանագրի հետևանքով երկրում ծայր առած դժգոհությունները, 1732 թ. Նադիրկուլին կարողացավ գահընկեց անել շահ Թահմազին և իր խնամակալության ներքո շահ հայտարարեց նրա նորածին որդուն՝ Աբբաս III-ին: Այդ թվականից սկսած, փաստորեն, Նադիրը դարձավ Իրանի ինքնիշխան տերը:

Թագավորական գահի նկատմամբ ցուցաբերած խորամանկ ռանտարեն-

րությունը մեծ չափով բարձրացնում էր Նաղիրի հեղինակությունը և լայն ժողովրդականություն շնորհում նրան որպես աղատադրական շարժման անձնվեր առաջնորդի։ Նրա մեջ զուգորդված էին խորամանկ քաղաքագետն ու մարտերում կոփված ռազմագետ զորավարը։ Լավ հասկանալով և ճիշտ գնահատելով ռազատագրական շարժման բուռն վերելքն ու ընթացիկ ժամանակամիջոցի նշանակությունը, նա ամենայն վճռականությամբ հավաքում և խմբավորում էր բոլոր գինական ուժերը հակահարված տալու իրաք և Անդրկովկաս ներխուժած թուրքական զորքերին։

Նաղիրի ձեռք բերած ռազմական հաջողությունները խուճապ և դժգոհություններ առաջացրին Թուրքիայում։ Ռազմա-ֆեոդալական վերնախավը և պալատական ավագանին խիստ բացասաբար էր տրամադրված սուլթան Ահմադի և մեծ վեզիր Դամադ Իբրահիմի հանդեպ։ 1730 թ. վերջերին թուրքական արքունիքում ծավալված գահակալական պայքարը ի վերջո ավարտվեց սուլթան Ահմադի գահընկեցությամբ։ Նոր սուլթան Մահմուդ I-ը ավելի քան անհաշտ և վճռական դիրք զրավեց Նաղիրի նկատմամբ։

1732 թ. ռուսների հետ կնքած պայմանագրից հետո, որով ռուսական զորքերն անմիջապես պետք է հեռանային իրանի մերձկասպյան նահանգներից, Նաղիրն արդեն հնարավորություն էր ստանում ամբողջ ուժերը կենտրոնացնելու իրաքում և Անդրկովկասում հաստատված թուրքական զորքերի դեմ։

Թեև Նաղիրը որոշ հաջողությունների հասավ իրաքի ուղղությամբ մղվող կռիվներում, սակայն Ֆարսում ծագած ապստամբության պատճառով նա չկարողացավ մարտերը շարունակել մինչև հաղթական ավարտ և գրավել Բաղդադը։ Սուլթան Մահմուդը պաշտոնապես չճանաչեց Բաղդադի Ահմադ փաշայի հետ Նաղիրի կնքած հաշտության պայմանագիրը, ըստ որի փաշան իր կառավարության անունից խոստանում էր զորքերը հտ քաշել մինչև 1639 թ. պայմանագրով հաստատված թուրք-իրանական սահմանը։ Մարտերում զոհված Թափալ-Օսման փաշայի փոխարեն 1734 թ. արևելյան զորաբանակների ընդհանուր հրամանատար նշանակվեց Քյոփրուլուզադե Աբդուլլա փաշան, որը օժանդակ զորախմբերի գլուխն անցած Կոստանդնուպոլսից շարժվեց դեպի Կարս։ Մինչ այդ Նաղիրն արդեն Թավրիզի ու Արդաբիլի վրայով մտել էր Շիրվան, պարտության մատնել լեղգի Սուրխային, գրավել ու ավերել Շամախին ու Կազիկումուխը և պաշարել Գանձակի բերդը։

Արցախի սղնախներում, Սյունիքում և Արարատյան երկրում գինվորված հայությունը, այդ թվում նաև հայ մելիքներն ու հոգևորականությունը դեռևս 1725 թ., առավել ևս 1732 թ. Ռեշտում ստորագրված ռուս-իրանական պայմանագրից հետո, թուրքական ռազմակալման դեմ մղվող իրենց հերոսական պայքարով ինքնըստինքյան հանդես էին գալիս որպես Նաղիրի դաշնակիցներ։ Նաղիրի մոտքը Անդրկովկաս և ռուսների հեռանալը Մերձկասպյան նահանգներից, ավելի իրական հիմքեր ստեղծեցին այդ ռազմա-քաղաքական գործակցության համար։

Հայ քաղաքական մտքի պատմության մեջ XVIII դարի 30-ական թվականները այն շրջաններից է, երբ պատմական ամենաբուռն վայրկյաններին պահին քաղաքական-հասարակական կյանքի ղեկի մոտ գտնվող անձինք, ստեղծված բարդ իրադրության պայմաններում, կարողանում էին արագ և ճիշտ կողմնորոշվել և վերցնել դեպքերի զարգացման ընթացքից բխող քաղաքական դիմորոշման նոր ուղղություն։

Պատմիչ Աբրահամ Երեանցու վկայությամբ դեռևս Թոփալ-Օսման փաշայի դեմ, Համադանի և Պարսկական Իրաքի սահմաններում մղվող կռիվներում, պարսկական բանակում մարտնչում էին 6 հայազգի զորախմբեր. «էին ի զօրս պարսից.—գրում է նա,—վեց քրիստոնեայք յազգէս մերմէ, որք էին հազարապետք Ղուլի (Նադիր) խանին և ունէին զօրս հարիւրաւորս, անուն միոյն՝ Դաւիթ, զոր Գորըցնեցի բէկ ասեն, երկրորդն էր Ատովմին որդի Աբիճան, երրորդն էր շաբնեցի Այդին բէկի որդի Աղաճանն, չորրորդն՝ շափնեցի Մուսխին որդի Բալիգն, հինգերորդն՝ Ճաղակերեանց Թոփուզի որդի Հախնազարն»¹⁰²,

Նադիրի բանակում գործող հայկական զորախմբերը համալրվեցին և ավելի բազմացան հատկապես 1735 թ. Գանձակի պաշարման ամիսներին, իսկ երբ նա շարժվեց դեպի Կարս՝ ճակատելու Աբգուլյա փաշայի դեմ, Արցախի և Սյունյաց հայ զինվորությունը մեծիքների գլխավորությամբ ուղեկցում էր նրան ամենուրեքի Գեղարքունիքից անցնելիս Նադիրը մեծ պատիվներ տվեց մեծիքյան Մելիք-Շահնազարյանին, որն իր զորքերով եկել էր ծառայելու նրան։ Ավելի ուշ, երբ Մելիքյանը խարդավանքի զոհ դարձավ, Նադիրը Գեղարքունյաց մելիքությունը շնորհեց նրա որդուն՝ Մելիք-Մանուչարին և, ինչպես նշված է Հովհաննես Մելիք-Սեփյանցի կազմած մի ժամանակագրության մեջ, «ետ նմա իշխանութիւն, ունել ընդ ինքեան զդահիճ, զբանտ և զշղթայս և անուանեաց զնա միրիմիրան կոմ պէյլէրպէյի ի վերայ Արարատեան երկրի և մասին ինչ աշխարհին Սիւնեաց»¹⁰³։ Նույն մելիքական տոհմից Նադիրի բանակում ծառայում էին նաև այլ մեծիքներ։ Մեզ է հասել Նադիրի մի հրովարտակը, որտեղ հաստատված է Մելիք-Միանսար Մելիք-Շահնազարյանցի հավատարմությունն ու մատուցած ծառայությունները Նադիրին¹⁰⁴,

XVIII դարի 30-ական թվականների հայ իրականության խոշորագույն քաղաքական դեմքը Դիզակի Մելիք-Ծգանն էր։ Նադիրի պալատական պատմիչ Մուհամմադ-Քյազիմը բազմիցս հիշատակում է նրան, որպես նուրբ քաղաքադետին հատուկ արտակարգ ընդունակություններով օժտված իմաստուն մի գործչի, որը Նադիրի կողմից մեծ սիրո և վստահության էր արժանացել։ Վերլուծելով 1723 թ. Անդրկովկասի վիճակը, Մուհամմադ-Քյազիմը հայ զինվորության առաջնորդների մեջ առաջին տեղը հատկացնում է Մելիք-Ծգանին և ասյա հիշատակում նաև Մելիք-Թամրազի և Մելիք-Հարությունի անունները։ Ըստ նրա, այդ հայ մեծիքները, որոնք գործում էին Սյունիք—Արցախում և Արարատյան երկրում, թուրքական զորքերի ներխուժումից առաջ, իրենց իշխանությունը տարածել էին մինչև Կուր և Արաքս ու սպառնում էին Գանձակի ու Երեվանի բերդերին¹⁰⁵։

Հավատարմություն հայտնելով Նադիրին, հայ մեծիքները ոչ միայն զորքերով էին մասնակցում թուրքերի դեմ մղվող կռիվներին, այլև միաժամանակ ապահովում էին ռազմական հարկերի ու տուրքերի գանձումը իրենց իշխա-

¹⁰² Աբրահամ Երեանցի, Պատմութիւն պատերազմացն, Երևան, 1938, էջ 75—76։

¹⁰³ Մատենադարան, Մելիք-Շահնազարյանների ֆոնդ, քղթ. 241, վավ. 124։

¹⁰⁴ Հովհ. Մելիք-Սեփյանցի Զմյուտնիացի, Համառոտութիւն պատմութեան Հայկազանց, Մատենադարան, Էդն. 2838, էջ 341ա, հմմտ. Առ, Հայոց պատմություն, հատ. 3, Երևան, 1946, էջ 715։

¹⁰⁵ Տե՛ս Մուհամմադ-Քյազիմ, Նասե-յե Ալամարայի Նադիրի (պարսկ. բնագիր), հատ. 1, Մոսկվա, 1960, էջ 99։

նույն ժամանակ գտնվող շրջաններում: Հայ մելիքների միջոցով էր հայթայթվում նաև բանակի համար անհրաժեշտ պարենն ու հանդերձանքը, քաշող ուժը, դումակում և պաշարողական մարտերում օգտագործվող բռնակիր և ամրություններ կառուցող բանվորությունը:

Այս արտակարգ ռազմական հարկերն ու պարհակները, որ ընդհանուր տերմինով կոչվում էին «սուրսաթ», գանձվում էին ամենայն խստությամբ: 1735 թ. պահպանվել են Արցախի հայ մելիքների նազիրին տված մի քանի խնդրագրեր և զեկուցագրեր, որոնց մեջ կան հաշենից, Վարանդայից, Զրաբերդից և մյուս մահալներից սուրսաթի գանձման նկարագրություններ: Մի զեկուցագրում հաշենի Մելիք-Դավիթը խնդրում է նազիրին, որպեսզի նրա զինվորները ապօրինի պահանջմունքներով չհեղեն իր հպատակներին: Նրանց վիճակը առանց այն էլ ծանր է, քանի որ «դեռ առաջին սուրսաթը լրիվ չհավաքած, երկրորդ սուրսաթի գանձման հրահանգ է ստացվել»¹⁰⁶:

1735 թ. մայիսին նազիրը Գանձակը թողեց պաշարված և Լոռի-Փամբակի վրայով գնաց դեպի Կարս: Արդուլա-փաշան, որ բանակ էր դրել Ղաղանչալում, փակվեց Կարսի բերդում և խուսափեց բաց դաշտում ճակատամարտ տալուց: Կարսի շրջանը ասպատակության և ավարի ենթարկելուց հետո, նազիրն իր զորքերով նորից անցավ Ախուրյանը և բարձրանալով դեպի Կարբի, բանակ դրեց Նղվարդի շրջակայքում:

Այս շրջանում է ահա, որ նորից առիթ ունենք արձանագրելու հայ վերնախավի որոշակիորեն նպատակադրված քաղաքական գործունեության դրվագները: Հայ և պարսկալեզու տղերուրների վկայությամբ, այդ օրերին նազիրի մոտ էին գտնվում Արևելյան Հայաստանի համարյա բոլոր հայ մեծամեծները. Դիդակի Մելիք-Նզանը, Գեղարքունյաց Մելիքյան Մելիք-Շահնաղարյանցը, Նրևանի Մելիք-Մկրտումն ու Մելիք-Հակոբյանը և շատ ուրիշներ:

ժամանակն, անշուշտ, նպաստավոր էր, երբ իրանի նոր առաջնորդը անձամբ գտնվում էր հայկական հողում, հոծ հայ բնակչություն ունեցող Արարատյան երկրում, որտեղ նա պատրաստվում էր վճռական ճակատամարտ տալ թուրքական ուժերի դեմ: Այս բանը լավ էր գիտակցում նաև ինքը՝ Նազիրը, և օսմանցիների դեմ մղած մեծ գոտեմարտում նա հայերի վրա նայում էր որպես հուսալի դաշնակցի: Պատեհ էր առիթը հայ աշխարհիկ և հոգևոր ֆեոդալականության համար վերահաստատելու և ավելի քան ամրապնդելու իրենց իշխանական դիրքն ու իրավունքները և հայ եկեղեցական իշխանությունը օժտելու ավելի լայն իրավունքներով ու արտոնություններով:

«Յուշ արարին ինձ իշխանքն մեր՝ որք կային ի բանակին և Մելիքյան քալանթարն, թէ հարկ է գալ քեզ ի տեսութիւն խանին ընծայիւք և պատրաստութեամբ», — գրում է կաթողիկոս Աբրահամ Կրետացին¹⁰⁷: Առաջին իսկ հանդիպմանը ցուցաբերած արտակարգ բարյացակամ վերաբերմունքը Աբրահամ կաթողիկոսի նկատմամբ, թելադրված էր Նազիրի հայ զինակիցների կողմից: Մուհամմադ-Քյազիմ պատմիչը բավական մանրամասն նկարագրում է, թե ինչպես Մելիք-Նզանը բացատրում էր Նազիրին կաթողիկոսի և հայ եկեղեցու նկատմամբ նրա կողմից ցուցաբերվող հոգատար վերաբերմունքի քաղաքական նշանակությունը:

¹⁰⁶ Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, Թղթ. 2բ, վավ. 181:

¹⁰⁷ Աբրահամ Կրետացի, էջ 11—12:

«Անհամար նվերներ մատուցելով Նաղիրին,—գրում է Մուհամմադ-Քյադիմը,—Մելիք-Նգանը խնդրում էր վեհապետին, որպեսզի նա բարեհաճի այցելել այդ սուրբ վայրը (էջմիածին)..., դրանով նա կուրախացնի եվրոպական երկրների (Ֆրանգստանի) թագավորներին և կպատվի կարողություն և ուժ ունեցող բոլոր մելիքներին, և բոլոր հայ համայնքների համար, որոնք ապրում են այս և ուրիշ երկրներում, արևից էլ պարզ կդառնա նրանց նկատմամբ եղած սերն ու գթությունը, և քանի պտտվում է երկիրը, աշխարհի բոլոր մասերում կհռչակվի ու կփառաբանվի նրա հոգատարությունը իր ծառաների և այրող ատելությունը թշնամիների նկատմամբ»¹⁰⁸;

Այցելելով էջմիածին, Նաղիրը նոր հրովարտականներով հաստատում է կաթողիկոսի, հոգևորականության և հայ համայնքի հնուց սահմանված իրավունքները¹⁰⁹։ Ըստ Մուհամմադ-Քյադիմի, նա վանքի վերանորոգումը հանձնարարում է հմուտ վարպետների՝ հատկացնելով հազար թուման, տաճարը զարդարում հինգ ման (15 կգ) կշռող ոսկե ջահով և կարգադրում Քիրմանի նահանգային սարքարարությանը ամենաընտիր գորգերը բարձել պետական պրաստներին և ուղարկել էջմիածին¹¹⁰։

Սխալ կլինի այս բոլորը դիտել սոսկ որպես «տաղանդավոր բնականներին հատուկ անհասկանալի քմահաճույթ»¹¹¹։ Ազատագրական կռիվների փորձված զորավարը լավ էր հասկանում ռազմական գործողությունների ընթացքում տեղական բնակչության ցուցաբերած օգնության նշանակությունը։ Պատահական չէր, որ նա Աբդուլլա փաշայի դեմ ճակատ հարդարեց այնպիսի մի վայրում, որը գերազանցապես հայկական բնակչություն ուներ։ Իսկ այցելությունը էջմիածին, անձամբ ներկա լինելը պատարագին, կաթողիկոսի մեծարումն ու կատարած նվիրատվությունները ավելի քան վստահություն էին ներշնչում ամբողջ տասը տարի թուրքական ստրկության շղթաների մեջ տառապած հայ աշխատավորությանը և բարեկամաբար տրամադրում իրանի նոր-առաջնորդի նկատմամբ։

1735 թ. հուլիսի 8-ին Եղվարդի մոտ մզված մեծ ճակատամարտում, շնայած թվական բացարձակ գերակշռության, թուրքերը ջախջախիչ պարտություն կրեցին։ Ծակատամարտի ընթացքն ու վախճանը մանրամասն նկարագրում են Աբրահամ Կրետացին, Մուհամմադ-Քյադիմը և Նաղիրի արքունի քարտուղար Միրզա Մուհամմադ-Մեհդի խան Առտարաբադին¹¹²։ Պարսկական հրետանու կրակային հզորությունը, հեծելազորի շեշտակի ճակատային հարվածն ու թուրքական հրետանու հանկարծակի գրավումը թշնամու բանակի խորքը մխրձված ջեզայիրլիների կողմից, լիովին կազմալուծեց թուրքական զորքերի մարտական կարգը, որին և հաջորդեց անկանոն ու խուճապահար նահանջը։

Օսմանյան փառաբանված ենիչերական զորամասերը և հատկապես Թեյ-մուր փաշայի հրամանատարության տակ գտնվող Վանի քուրդ աշիրաթների զորագնդերը, խույս տալով արյան դաշտից, մի մասը Աշտարակի և Կարբիի,

¹⁰⁸ Մուհամմադ-Քյադիմ, Նամե-յե Ալմարա-յե Նադերի (պարսկ. բնագիր), հատ. 1, էջ 633։

¹⁰⁹ Տե՛ս Աբրահամ Կրետացի, էջ 13։

¹¹⁰ Տե՛ս Մուհամմադ-Քյադիմ, էջ 632—634։

¹¹¹ Առ, Հայոց պատմություն, հատ. 3, Երևան, 1964, էջ 715։

¹¹² Տե՛ս Աբրահամ Կրետացի, էջ 17—19, Մուհամմադ-Քյադիմ, էջ 600—607, Միրզա Մուհամմադ-Մեհդի խան Առտարաբադի, Քարիխ-ե Նադերի, Քավրիզ, 1869, էջ 85—89։

իսկ մյուս մասը էջմիածնի վրայով փորձելու և հանձնել և շտապ անցնել Ախուրյանի արևմտյան ափը։ Սակայն, ինչպես գրում է Միրզա Մուհամմադ-Մեհդի խանը, նահանջի ճամփան փակել էին տեղի հայ գյուղացիների աշխարհագրական ջոկատները։ Եվ այսպես, թուրքերին երկու կողմից սեղմելով Քասաղի կիրճում՝ մի կողմից պարսկական հարձակվող հետևակն ու հեծելազորը մյուս կողմից՝ հայ զինվորված գյուղացիությունը։ զխուլին ոչնչացրին նահանջող թշնամուն։ Այստեղ Դամադ Մուստաֆա փաշայի և այլ բարձրաստիճան փաշաների հետ սպանվեց նաև սարասկար Աբդուլլա փաշան, որի զխասոված զիակը նադիրն ուղարկեց Կարսի փաշային ի տես¹¹³։

Այս հաղթական ճակատամարտից հետո նադիրն իր զորքերով բարձրացավ դեպի Կոտայք և Գեղարքունյաց լեռները։ Երկու ամիս բանակին հանգիստ տալուց հետո, նորից անցավ Ախուրյանը և գնաց պաշարելու Կարսի բերդը։ Նա միաժամանակ ասպատակ սփռեց Կարսից մինչև Կարին և Բայազետ, կողոպտեց և գերեվարության ենթարկելով Արևմտյան Հայաստանի հարյուրավոր գյուղեր ու քաղաքներ։

Սակայն, շուտով, Աբդուլլա փաշայի տեղը նոր սարսուխուր նշանակված Ահմադ փաշան, որը Բաղդադից ետ էր կանչվել և արտակարգ լիազորություններով ուղարկվել էր գրում, հատուկ պատվիրակություն ուղարկեց Կարս և հաշտության բանակցություններ սկսեց նադիրի հետ։ Թուրքերն աղբյուր համաձայնվում էին հանձնել Երևանի, Դանձակի ու Թիֆլիսի բերդերը և ետ քաշել զորքերը Անդրկովկասից¹¹⁴։

Հաշտությունից հետո նադիրը գնաց Թիֆլիս, իր հետ տանելով Աբրահամ կաթողիկոսին։ Այստեղ նա նորից պատիվներ տվեց նրան և նրա խնդրանքով գերությունից ազատեց շատ հայերի։ Նոր հրովադարաններով բավարարելով կաթողիկոսի բոլոր պահանջները, նադիրը կրկին ու կրկին շնչում էր նրա և հայ ժողովրդի մատուցած ծառայությունները։ Միաժամանակ հանձնարարեց Երևանի Մուհամմադկուլի խանին՝ ուշադիր լինել նրա նկատմամբ։ «Այլ և ազգիս մերոյ գոհ և շնորհակալութիւն երեր,— գրում է Աբրահամ Կրետացին,— թէ ինձ լաւ ծառայութիւն արարին մտերմաբար, և միամիտ սպասաւորեցին յամենայն զօրութենէ, և յամենայն յանձնէ, ամենայն զիմօք, և չի լինի թէ նեղացնէք զազգս Հայոց՝ կամ վնասէք, զի զայնպիսին պատուհասակոծ առնեմ»¹¹⁵։

Դեպի Դաղստան կատարած անհաջող արշավանքից հետո՝ 1735 թ. նոյեմբերին նադիրը բանակ դրեց Մուղանի դաշտում և հրավեր ուղարկեց Իրանի բոլոր նահանգների մեծամեծներին, բեկլարբեկներին, խաններին, մելիքներին և պետական բարձրաստիճան պաշտոնեականներ, ռազմիկ ցեղերի առաջնորդներին, ամիրներին և հոգևորականության ներկայացուցիչներին շտապ հավաքվելու այնտեղ՝ կարևոր խորհրդակցության։ Մուղանի «կուռուլթայում» (ավագանու ժողով) ներկայացված էր Իրանի աշխարհիկ և հոգևոր, մուսուլման և ալլադալան ավատատիրության վերնախավը։ Կանչված էին նաև հայ մելիքներն ու կաթողիկոս Աբրահամ Կրետացին։

Ավագանու ժողովը միաձայն Իրանի գահի միակ արժանի թեկնածու ճա-

¹¹³ Տե՛ս Միրզա Մուհամմադ-Մեհդի իլան Աստաբադի, Թարիխ-ե նադերի, էջ 88։

¹¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 89-90։

¹¹⁵ Աբրահամ Կրետացի, էջ 34։

նաչեց իագում ճակատամարտերում հաղթանակներով փառաբանված, երկիրն ոտար ոսղմակալումից աղատագրող նադիրին՝ Գարնանամուտին, պարսից ռովանդակաւն ամանորին, Մուղանում տեղի ունեցավ նադիրի թագադրության հանդեսը, Դրանից հետո Իրանի նոր շահն ընդունեց թուրքական պատվիրակությաւն և կնքեց հաշտության պայմանագիր, որով հռչակեց նաև սուննի և շիա մուսուլմանների միջև դարավոր թշնամության վերացումը: Այնուհետև նա բարձր պաշտոններով և նոր ավատներով վարձատրեց մարտերում աչքի ընկած և հավատարմությամբ վստահության արժանացած ամիրներին ու ավատատերերին: Բեկլարբեկներ, վեզիրներ և այլ պաշտոնյաներ նշանակեց, որոնք հրովարտական ստանալով, մեկնեցին իրենց պաշտոնատեղիները: Երևանի բեկլարբեկի նշանակվեց Հերաթի Փիր-Ահմադ խանը: Այստեղ ևս նադիրը հանձնարարում է նոր խանին՝ հոգատար լինել կաթողիկոսի և հայերի նկատմամբ: Ավելին, խանի կողմից որևէ օրինազանցություն նկատելու դեպքում կաթողիկոսը նադիրի լիազորությամբ կարող էր զգուշացնել նրան, և եթե վերջինս չլսեր, կաթողիկոսը կարող էր դիմել Թավրիզի Իբրահիմ խանին (նադիրի եղբորը), իսկ եթե նա էլ ընթացք չտար բողոքին, հայոց խալիֆան իրավունք ուներ անձամբ դիմելու շահին:

Նադիրն այստեղ հաստատում է նաև Երևանի մելիքներ՝ Մելիք-Մկրտումի և Մելիք-Հակոբյանի իրավունքները¹¹⁶ և, ներկայացնելով Փիր-Ահմադ խանին, հանձնարարում է նրանց խոսքից շնորհվել, ամեն հարցում կաթողիկոսի և նրանց հետ խորհրդակցել: Կըզըլբաշներին և Երևանի աղաներին չվստահել, միայն նրանց վստահել, Երևանի աղաները պետք է նրանց ենթարկվեն, քանի որ երկիրն ու ժողովուրդը նրանցն է և նրանք են որ պիտի երկիրը շնացնեն¹¹⁷:

Արարատյան երկրի քաղաքները նշանակվեց Մելիքյան Մելիք-Շահնալարյանցը: Այդ բեկլարբեկից հետո Վիլայեթի ամենակարևոր և ամենաաղքեցիկ պաշտոնն էր: Աբրահամ կաթողիկոսը շեշտում է հատկապես, որ Արարատյան երկրի ինը մահալների մելիքները ենթարկվում էին նրան «և ղողային առջևն իբրև ղնոքար»¹¹⁸:

Նվ այսպես, թեև երկրի ներքին գործերի տնօրինումը հայ մելիքների և հոպեոականության իրավասությանն ու վերահսկողությանն էր ենթարկված, սակայն, որպես սահմանամերձ կուսակալություն, Երևանի բեկլարբեկությունը կառավարվում էր ղինվորական նահանգապետի՝ շահի հավատարիմ ամիր Փիր-Ահմադ խանի միջոցով:

Այլ էր, սակայն, վարչա-քաղաքական իրավիճակը Արցախական աշխարհում: Նախկինում Գանձակի բեկլարբեկությանը ենթակա Գուլիստանի, Խաչենի, Զրաբերդի, Վարանդայի և Դիզակի մահալների հայությունը սղնախների քայքայումից հետո զենքը ցած չէր դրել և, ինչպես տեսանք, մելիքների ղեկավարությամբ հերոսական մարտեր մղելով օսմանցիների դեմ, փաստորեն ինքնիշխան էր դարձել: Դիզակի Մելիք-Սեֆանի գլխավորությամբ Արցախի հայ մելիքների ղինակցությունը նադիրի հետ ավելի քան ամրացրեց նրանց իշխանությունը, ծնունդ առավ նոր վարչական միավորի՝ «Խամսայի մելիքություն»-

¹¹⁶ Պահպանվել է Մելիք-Մկրտումի և Մելիք-Հակոբյանի կալվածներին և հարկային արտոնություններին (մուաֆուկյան) վերաբերող նադիրի հրովարտակի բնագիրը (տե՛ս Մատենադարան, Կաթ. դիվան, Թղթ. 1գ, վավ. 1032):

¹¹⁷ Տե՛ս Աբրահամ Կոնտացի, էջ 56:

¹¹⁸ Նույն տեղում, էջ 61:

ներին»¹¹⁹, Նադիրը, փաստորեն, վավերացրեց այն, ինչ 15 տարիների հերոսական պայքարի շնորհիվ ձեռք էր բերել Արցախի ազատատենչ հայությունը:

Գանձակի բեկլարբեկությունից անկախ, «մահալ-ե խամսե» անունով հինգ մելիքությունների միավորված նահանգը, կենտրոն ունենալով Տոդ ավանը, Դիզակի Մելիք-Եզանի գլխավորությամբ ճանաչվեց որպես հայկական ինքնավար մի երկիր, որի սահմանները ձգվում էին Գանձակի հարավային շրջաններից մինչև Արաքս գետը: «Մէկն Քալիշ, մէկն Չմյաթ (Չարաբերդ), մէկն Խաշէն, մէկն Վարանգայ, մէկն Քոշէզ, մէկն Տուզաղ, այսդունց (սրանց) խանը (Նադիրը) պակլարպէկայ տեղ ար(ար) ինձ...»։ այսպես է գրում իր մասին Մելիք-Եզանը՝ իր տան դուռն ճակատին թողած արձանագրության մեջ: Մելիք-Եզանը հարևան Շիրվանի, Գանձակի, Երևանի բեկլարբեկների նման ուղղակի հնթարկվում էր Նադիրի եղբորը, սիփահալար Իբրահիմ խանին, որը նստում էր Ատրպատականի կենտրոն, փոխարքայանիստ Թավրիզ քաղաքում:

Պատմական բախտորոշ այս ժամանակաշրջանում Մելիք-Եզանի նման տաղանդավոր պետական-քաղաքական գործչի խելամիտ ջանքերը, զինվորական-կազմակերպչական համարձակ գործունեության հետ զուգորդված, նոր շունչ տվին ազատագրական պայքարին ու գոտեպնդեցին լեռնաշխարհի զինավառ հայությանը, ամրացնելով հավատքը միասնության և հաղթանակի նկատմամբ:

Դիզակի Տոդ ավանում մինչև օրս էլ դեռ կանգուն է մելիքների տոհմական դամբարանը: Համեստ շիրմաքարի չափածո տապանագրի մեջ տրված է Մելիք-Եզանի անձնավորության և իշխանության բնութագիրը.

Այս է տապան քաջ իշխանին,
 Եկան անուն մեծ Մէլիքին,
 Որ է որդի բարեպաշտին
 Ղուկաս անուն վարդապետին.
 Եղև սիրեցեալ ամենայնին
 Նատիր անուն թագաւորին,
 Տիրապետաց սայ ի երկրին
 Ի Աղուանից ի նահանգին,
 Յոյժ պատուեցաւ Պարսից ազգէն
 Քան զիշխանս Հայոց երկրին... ՌՃՂԳ (1744 թ.)¹²⁰,

Ծանաչելով, սակայն, ազատության համար մարտնչող հայ ժողովրդի նվաճած իրավունքները և արտոնություններ շնորհելով հայ իշխող դասի ներկայացուցիչներին, Նադիրը նպատակ ուներ վերջ տալ հայերի ոռոսական կողմնորոշմանը և իրեն հավատարիմ հայ մելիքների ու հոգևորականության միջոցով միշտ հնազանդ պահել հայ աշխատավոր բնակչությանը:

Իրար հաջորդող հաղթանակները Նադիրին հասցրին մինչև շահնշահի գահին: Նա կարողացավ ազատել Իրանը օտարազգի նվաճողներից, ժառանգելով, սակայն, օտար ուղղմակալման և անընդմեջ պատերազմների հետևանքով

¹¹⁹ «Խամսա» արաբերեն նշանակում է «հինգ»:

¹²⁰ Մ. Բախուպարյանց, Արցախ, Բաքու, 1895, էջ 75:

ծայրահեղ աղքատության հասած և տնտեսապես քայքայված մի լայնածավալ երկիր:

Աղբյուրների վկայությամբ 1735—1736 թթ. սովն էր մոլեգնում Անդր-կովկասում: Աբրահամ Կրետացին նկարագրում է երկրում տիրող ծանր վիճակը, մթերքների սղումն ու դրամի ծայրահեղ պակասը: Աբգուլլա փաշայի դեմ շարած հաղթանակից հետո Նադիրն արդեն մտահոգված էր երկրի տնտեսության վերականգնման հոգսերով: Նա կաթողիկոսի և Երևանի բեկ-լարբեկիի հետ խորհրդակցում էր ուղիներ գտնել՝ հողագործների վիճակի բարելավման, գյուղատնտեսությանը դարկ տալու, ինչպես նաև առևտրին ու վաճառականությանը նպաստող պայմաններ ստեղծելու մասին: Կաթողիկոսի խնդրանքով Նադիրը հրամայեց բացել Երևանի փողերանոցը (զառաբխանեն), տնօրինությունը հանձնարարելով Մելիք-Հակոբջանին, և ապա խանի ու կաթողիկոսի անունից նամակներ ու կոնդակներ հղվեցին Կարսում, Կարինում, Թոխաթում, Բայազետում, Վանում, Բաղեշում և Արևմտյան Հայաստանի այլ քաղաքներում բնակվող հայ և թուրք վաճառականությունը, հայտնելով նրանց, որ արդեն խաղաղություն է հաստատվել և ապահով պայմաններ են ստեղծվել վաճառականական քարավանների երթևեկության համար¹²¹:

Հաղթանակներով ոգևորված Իրանի նոր շահնշահը, սակայն, տնտեսական ծանր վիճակից դուրս գալու լավագույն միջոցը համարում էր արտաքին արշավանքների կազմակերպումը, հույս ունենալով նվաճված երկրների կողմից ստանալից լուծարման և հարստացնել իր իշխանության զլխավոր հենարանին՝ ռազմա-ավատատիրական դասակարգին: 1737 թ. Նադիրը ներխուժեց Աֆղանստան, գրավեց Հերաթն ու Հնդկաստանի սահմանի մոտ գտնվող Ղանդահար քաղաքը: Այստեղից նա մեծ զորքով մուտք գործեց Հնդկաստան, որն այդ ժամանակ տնտեսական ու քաղաքական տագնապ էր ապրում: 1739 թ. փետրվարի 24-ին Կառնալ քաղաքի մոտ մղված մեծ ճակատամարտում Նադիրը զլխովին ոչնչացրեց Մուհամմադ շահի բանակը, իսկ ապրիլի 20-ին գրավեց Դեհլին: Կողմակցեց և ավարի մատնվեց Մեծ Մողոլի շահերի ամբողջ հարստությունը, գրավվեց վիթխարի քանակությամբ ոսկի և թանկագին ալեհեղին:

Պետական գանձարանը անբավ հարստությամբ լցնելուց հետո, առանձին հրովարտակով Նադիրը Իրանի բնակչությանը երեք տարի ազատեց պետական հարկերից¹²²: Հարկային պարտավորությունների այդ կարճատև ընդհատումով նա նպատակ ուներ թեթևացնել ռայաթների վիճակը և հնարավորություն տալ նրանց վերականգնելու ու զարգացնելու պատերազմական ծանր հարկերի ու անընդհատ զորաշարժերի հետևանքով քայքայված տնտեսությունը: Սակայն արտադրողական ուժերի չափազանց ցածր մակարդակը՝ մի կողմից, ֆեոդալական դաժան շահագործումը՝ մյուս կողմից, բացառում էին տնտեսական կյանքի արմատական բարելավման որևէ հնարավորություն: Պետական հարկերի մասնակի թեթևացումը ոչնչով չէր պարտավորեցնում կալվածատեր-ֆեոդալներին, որոնք, ընդհակառակը, օգտվելով այդ պատահությունից, ավելի

¹²¹ Տե՛ս Աբրահամ Կրետացի, էջ 26—27, 34:

¹²² Հրովարտակի բնագիրն ու ռուսերեն թարգմանությունը տե՛ս Մ. Ք. Арунова и К. З. Ашрафян, Государство Надир-шаха Афшара, М., 1958, էջ 87—93:

էին սաստկացնում կիսաճորտային վիճակում գտնվող գյուղացիության շահագործումը:

Աբրահամ կաթողիկոսի ժամանակներին վերաբերող վավերագրերը վկայում են, որ այն ժամանակ, երբ Նադիրը մի կողմից պատերազմում էր օսմանցիների դեմ, մյուս կողմից նրա ուղարկած հարկային-ֆինանսական պաշտոնյաները Արարատյան երկրում անց էին կացնում հարկատու բնակչության և մշակելի տարածությունների հաշվառում¹²³, Այդ նշանակում է, որ մինչև 1739 թ. խստագույնս գործել է պետական հարկապահանջությունը, ետին թշվառության մատնելով գյուղի և քաղաքի աշխատավորությանը: Նույնիսկ Աբրահամ կաթողիկոսը ստիպված է եղել բազմիցս բողոքելու հարկային պաշտոնյաների էջմիածնի մուաֆուկյան իրավունքների ոտնահարման դեմ¹²⁴.

1742 թ., երբ Նադիրը նվաճել էր նաև Միջին Ասիան և պատժիչ արշավանքի դուրս եկել դեպի Դաղստան, նոր թափով վերսկսվեց բնակչության ընդհանուր աշխարհագիրն ու հարկման ենթակա տնտեսությունների հաշվառումը ամբողջ երկրում: Աղբյուրները վկայում են, որ հարկերի գանձումը կատարվում էր բաղմապատկված շափերով: Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցին խոսում է այդ տարիներին վանքերի մուլքային սեփականություններից դանձվով հարկերի բաղմապատկված շափերի մասին, նշելով նաև, որ դա միայն էջմիածնին չէր վերաբերում. «Եւ որպէս զԱթոռոյս մլքից խարճսն յաւելացուցին սոքա, նոյնպէս և բոլոր երկրիս մլքիցն յաւելացուցին», — գրում է նա¹²⁵:

Նադիրյան տիրապետության շրջանից պահպանված հրովարտականներն ու էջմիածնի կաթողիկոսների, շահական արքունիքի և Թավրիզի փոխարքայության միջև եղած պրագմատիկությունները գալիս են սպացուցելու, որ տնտեսապես կյանքի այս ժայռահեղ աննպաստ և անկայուն պայմաններում անգամ, ինչպես Աբրահամ կաթողիկոս Կրետացին (1734—1737), այնպես նաև նրան հաջորդած Ղազար Ջահկեցին (1737—1751) լայն գործունեություն էին ծավալել Արարատյան երկրի ցրված հայության վերախմբավորման, Արևմտյան Հայաստանից մեծ թվով հայ գյուղացիության դեպի Երևանի ու Նախիջևանի շրջակայքում գտնվող գյուղերը գաղթեցնելու ուղղությամբ¹²⁶:

Այս վերանորոգչական գործունեությանը զուգահեռ, նրանք ջանք չէին խնայում տեղական մահմեդական իշխանավորների հափշտակողակոսն և բռնի կրոնափոխության ձգտումները չեղոքացնելու ուղղությամբ¹²⁷, Միաժամանակ, ազդու հրովարտականը ստանալով Նադիրից, անհաշտ պայքար էին մղում կաթոլիկ կղերականության, հատկապես Նախիջևանի շրջանում հայ համայնքի միասնականությունը կազմալուծողների քայքայիչ գործունեության դեմ¹²⁸:

1740-ական թվականներից էջմիածնի տնտեսական վիճակը ավելի ու ավելի է սկսում կայունանալ: Վակֆային հողերի մեծ մասի բռնագրավման

¹²³ Տե՛ս Մատենադարան, Կաթ. դիվան, թղթ. 1 դ, վավ. 354, հմտ. Սիմեոն Երևանցի, «Ջամբո», Վաղարշապատ, 1873, էջ 144:

¹²⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

¹²⁵ Նույն տեղում, էջ 147:

¹²⁶ Տե՛ս Մատենադարան, Կաթ. դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 376, 379:

¹²⁷ Տե՛ս նույն տեղում, վավ. 369, 370, 377, 391, 396, 399, 400:

¹²⁸ Տե՛ս նույն տեղում, թղթ. 1գ, վավ. 375, 380, հմտ. Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հատ. Բ, մասն Գ, Բելուրթ, 1960, էջ 2929—2935:

ու պետականության սրենքը հայ եկեղեցական կալվածներին չէր վերաբերում: Այլ ընդհակառակը, ինչպես տեսանք, նազիրը նույնությամբ վերահաստատում էր էջմիածնի կալվածատիրական իրավունքները բոլոր վանքապատկան գյուղերի նկատմամբ: Արևմտյան Հայաստանից և հայ գաղթավայրերից ուխտավորների անարգել երթևեկությունը նույնպես մեծ եկամուտներ էր ապահովում: Նյութական համեմատաբար ապահով վիճակը, բնականաբար, հնարավորություն էր յուալիս վերոհիշյալ կաթողիկոսներին որոշ դրական արդյունքների հասնելու համադրային նշանակություն ունեցող տնտեսական և քաղաքական ձեռնարկումների մեջ:

Սակայն բռնակալական մի երկրում, որտեղ ժողովուրդների ճակատագիրը ենթակա էր թագավորի քմահաճույքներին ու կամայականությանը, չէր կարելի սպասել ազգային կյանքի քիչ թե շատ հարատև բարգավաճում:

Դադստանում կրած անհաջողություններից հետո և արքունիքում ծայր առած խարդավանքների հետևանքով, նազիրը իր կյանքի վերջին տարիներին դարձել էր նենգ ու կասկածամիտ մի բռնակալ: Վակֆային և կալվածատիրական հողերի բռնագրավումները մեծ զժգոհություններ էին առաջացրել հոգևոր և աշխարհիկ ավատատերերի շարքերում: Պետականացված հողերը սպասված եկամուտը չէին ապահովում: Ծանր հարկապահանջությունն ու երկրի ծայրամասերում տիրող անիշխանությունը լիակատար քայքայման էին մատնել ժողովրդական տնտեսությունը:

1744 թ., նոր կողոպուտի հույսով և Դադստանում կրած պարտությունների հետևանքով կորցրած հեղինակությունը վերականգնելու համար, նազիրը նորից պատերազմ սկսեց Թուրքիայի դեմ, նպատակ ունենալով գրավել Բաղդադը: Կռիվները փոփոխակի հաջողություններով շարունակվեցին մինչև 1746 թ., առանց շոշափելի արդյունքի:

Հնդարձակ կայսրության բոլոր ծայրամասերում չէին դադարում ժողովրդական ապստամբությունները, որոնք ցնցում էին նազիրի թագավորության առանց այն էլ խարխլված հիմքերը: Բռնակալներին հատուկ հիվանդագին կասկածամտությունը նազիրին մղում էր անլուր գազանությունների իր իսկ հարազատների նկատմամբ: Ենթարկվելով պալատական բանսարկություններին, նա հրամայեց կուրացնել իր որդուն՝ Ռզակովի Միրզային, որից հետո կորցնելով անդորրը, գտնվում էր կիսախելագար վիճակում: մինչև որ 1747 թ. սպանվեց իր մերձավորների ձեռքով: